

FRAKNÓI VILMOS ÉS A MONUMENTA VATICANA [HUNGARIAE]

Úgy tűnik, a posztmodern történelemszemlélet rendületlenül halad előre az episztemológiai szkepticizmus, mi több, az episztemológiai pesszimizmus útján. A jelenség egyszerre érthető és tölt el félelemmel. Érthető, hiszen a történetírással elválaszthatatlanul összefügg az irodalmi igényű szövegalkotás, mely rendre a szubjektivizmus, illetve a művészet határán egyensúlyoz. Érthető amiatt is, mert újabb korok vizsgálatánál az adatok bősége és jellege épp az átlátóképességet hozza már-már lehetetlen helyzetbe, mely átlátóképesség híján nem történész a történész, legfeljebb annak mondja magát. Félelmetes pedig amiatt, mivel az ismeretelméleti kritikának köszönhetően, GREENBLATT, MONTROSE, ORGEL, WEIMANN és mások nyomán a történettudomány mintha irányát ismét a filozófia felé venné. Mintha kezdene visszatérni oda, ahonnan Savigny-nak és másoknak köszönhetően mintegy két évszázada kikerült, pontosabban – bocsánat a kifejezésért – ahonnan „kiszabadult”.

Régebbi korok vizsgálatára az elmondottak reciproka alkalmazható. A magyar történelemben valahol a – kronológiájában PAULER GYULA által igencsak összekuszált – rendi szervezkedés és mágnásösszeesküvés iratmegsemmisítő évei húznak határvonalat. Míg a oszmán uralom alóli rekonkvizta és előkészítésének időszaka már a 18. század forrásviszonyait előlegzi az 1680-as és '90-es években, a 17. század derekától visszafelé haladva az időben a forrásbázis exponenciálisan szűkül. Következésképp az egyes adatok, történeti információk értéke hatványozottan növekszik. Az episztemológiai szkepszisnek itt csak attól a ponttól lehet helye és értelme, amikor már a fellelhető érdemi adatok lehető legteljesebb körét figyelembe tudjuk venni. Hiszen hogyan kételkedjünk abban, amit nem is ismerünk?

A kora újkori magyar történelem forrásai megismerésének két fontos, az Akadémiához köthető pillére a – folytatásra máig hiába váró – *Magyar Országgyűlési Emlékek*, valamint a *Monumenta Vaticana Hungariae*. Az itáliai, kiváltképpen római hungarikumok feltárása már az 1850-es évek folyamán az akadémiai tudományosság látókörébe került. Átfogó munkálatok azonban csak a szentszéki iratgyűjtemények XIII. Leó-féle, 1881. évi megnyitását követően indultak meg – FRAKNÓI VILMOS akadémiai főtitkár, 1886-tól ezen osztály elnöke szervezésében. A vatikáni forrásfeltárással Fraknói célja elsődlegesen a magyar egyháztörténet „felderítése” volt. Épp úgy, mint a számára az akadémiai levelező, majd rendes tagságot hozó Pázmány-életrajz nagymonográfia-sorozat esetében. Annak az egyháztörténetnek a felderítése, mely egyaránt felölel politika- és diplomáciatörténeti, művelődés- és társadalomtörténeti dimenziókat.

Korántsem felesleges kitérőként érdemes megjegyezni, hogy e sajátosságának köszönhetően a – jelen előadásban a *Monumenta Vaticana* által képviselt – egyháztörténet ma is egy sokdimenziós vörös fonál, mely segít eligazodni a középkori és kora újkori magyar történelem útvesztőiben. Mintegy a 18. század derekáig – Gerard van Swieten megjelenéséig Mária Terézia udvarában – az egyháztörténet és az egyháztörténeti források vizsgálata nélkül érthetetlen és értelmezhetetlen a magyar történelem. A középkorban még egységes nyugati latin kereszténységből 1500 után maghasadási energiákat felszabadítva kibomló, az első modernitás korát megteremtő konfessziók egyike sem elhanyagolható e téren a kora újkorban: a hitviták

és vallásháborúk korában. Amikorra azonban a felekezeti erőterben megvalósuló modernizációt felváltja a szekularizáció, az egyház helyébe minden téren elsődlegesen már az állam lép, minden megváltozik. A 19. és 20. század magyar (és persze európai) történelme ugyan szegényebb lenne az egyháztörténet mellőzésével, de már nem értelmezhetetlen.

*

A magyar egyháztörténeti kutatások patinás sorozatát, a *Monumenta Vaticanát* Fraknói Vilmos 1881. júniusi vatikáni tárgyalásai után kerek egy évvel később, egészen pontosan 1882. június 4-én alapította meg népes bizottság közreműködésével. Két egyházi pályatárs akadémikus, a természettudós HAYNALD LAJOS bíboros és IPOLYI ARNOLD volt leginkább a segítségére.

A két osztályba tagolt kiadványok akadémiai *team*-munkában készültek. Giovanni Burgio budai pápai nuncius jelentéseinek, a Mohács előtti időszak eme máig megkerülhetetlen kulcsforrásainak kiadásában ÓVÁRY LIPÓT működött közre.

A pápai tizedszedők 13–14. századi számadásainak átírásában Fraknói irányításával PESTY FRIGYES – a II. osztály titkára volt már ekkor – és FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ bíbelődtek éveken át a Vatikánban, ugyanazon teremben, ahol ma is dolgozhatunk. A *Rationes collectorum pontificorum in Hungaria* jelentőségét mi sem érzékelteti jobban, minthogy alig található a Kárpát-medencében falu és város, melynek lexikonszócikke ne így kezdődne: „a település első említése a pápai kollektorok kimutatásaiban tűnik fel először”. E forráspublikáció annotált mutatója ORTVAY TIVADAR levelező tag irányításával 1891–1892-re készült el, idézem: „a Vatikáni Okirattár-Bizottság rendeletére”.

Merész kijelentés következik: A „*Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején*” címet viselő munka a szakszerű hazai történetkutatás első igazán jelentős, elmélyült segédtudományi megalapozottságú, a modern tudományosság összes kritériumának megfelelő alkotása. A Fraknói-féle vatikáni kutatások erőterében létrejött csúcsteljesítményt azon folyamat magyarországi eredőjében találjuk, mely folyamat a 19. század végére NIEBUHR és RANKE historizmusának, mint szemléletnek, valamint a jogtörténet és a klasszika-filológia mommseni módszerein alapuló pozitívizmusnak, mint kutatási *metódnak* az összeolvadásával megteremtette a történettudományt. (Fontos aláhúzni, hogy itt a pozitívizmusról, mint módszerről van szó, tehát nem a COMTE, TAINE netalán BUCKLE-féle pozitívista, a történelemben természettudományi paradigmákat kereső *szemléletről*, melynek hatása Magyarországon kétségkívül elhanyagolható volt.)

A magyar történettudomány kifejlődésében emblematikus szerepet játszó, a kortársak által világnézettől, pártállástól, belső akadémiai székértábortól függetlenül ünnepeelt *Monumenta Vaticana* genezise kapcsán immár két évtizede folyik a historiográfiai vita a közelmúltban elhunyt ADRIÁNYI GÁBOR és közöttem.

Adriányi, a 19. század egyháztörténetének legjobb ismerője, meghatározóan Fraknói, Haynald Lajos, Ipolyi Arnold, Rómer Flóris és mások magánlevelezése alapján arra az új felismerésre jutott 1997-es tanulmányában, miszerint Fraknói 1881 folyamán kezdetben végig a Szentszék által magyar közreműködéssel kiadandó egyetemes *Monumenta Vaticanában* gondolkodott, ami csak később – 1882 március elején – szűkült le pusztán a magyar vonatkozású források publikálására.

A Fraknói által az alapítást követően azonnal, már 1882 nyarán publikált latin nyelvű primér források: az ő, valamint Haynald bíboros 1882 tavaszán a Szentszékhez intézett beadványai – fogunk még találkozni velük – azonban tökéletesen ellentmondanak Adriányi eme tézisének. Szó nincs bennük egyetemes pápaságtörténeti kiadványsorozatról, a kezdetek kezdetétől, tehát 1881. júniusától, Fraknói első római tárgyalásaitól fogva kizárólag a **magyar történelem** vatikáni forrásainak feltárását taglalják. E kulcsdokumentumok és egyéb érvek alapján Adriányi meglátását 2004-ben, a Fraknói-féle sorozat örökségét modernizált, dinamikus formában felvállaló *Collectanea Vaticana Hungariae* elé írt historiográfiai áttekintésemben – kétségbe vontam. Arra a következtetésre jutottam, hogy amikor a magánlevelezésanyagban némi pongyolással, vagy csak szokványos egyszerűsítéssel *Monumenta Vaticana*-ról beszélnek, ott is kivétel nélkül a *Monumenta Vaticana Hungariae*-ről esik szó – ahogy egyébként eddig előadásomban is előfordult.

Kritikai észrevételeimet Adriányi Gábor nem fogadta el. Sőt hatásukra kiterjedt levél- és kéziratári kutatásba fogott. Újabb, 2007-es közleményében érdemileg növelte argumentációs bázisát: a korábbiak mellé számos új forrást idézett, illetve közölt. E források közül a legfontosabb Fraknói Vilmos 1881. október 20-ai *Promemoriája*, amelyet a *Monumenta Vaticana* ügyében írt. Itt már nem többféleképpen (is) értelmezhető levelezésbeli utalásokról volt szó, hanem világos, primér forrásértékű tervezetről, melynek középpontjában valóban a Szentszék által kiadott egyetemes jellegű *Monumenta Vaticana* állt, mely magyar közreműködéssel és főként magyar finanszírozásban indult volna el. Ám ez a dokumentum a megadott esztergomi jelzeten nem volt fellelhető. Autopsziáját elengedhetetlennek tartottam, hiszen így a primér források: Haynald és Fraknói imént említett, 1882 tavaszán a Szentszékhez intézett latin textusai és ezen, 1881. októberi *Promemoria* között ordító antagonizmus keletkezett. Értetlenkedésemet növelte, hogy e *Promemoria* a második részében teljesen az ellenkező érteleműre átdolgozva, mint a **magyar** *Monumenta Vaticana* tervezete, mi több dokumentált és kommentált krónikája látott napvilágot Fraknói neve alatt már 1882 nyarán, a sorozatalapítást azonnal követő publikációban.

A két évtizedes, szakaszosan folyó diskurzusból, melynek során kölcsönösen nem keveset töprengtünk a másik fél érvei esetleges igazán is, itt csupán Adriányi professzor, elsődlegesen a Berlinben megjelent 19. századi *Bischofslexikon* kapcsán 2020 nyarán hozzám írt leveléből idézzek: „...bozzáfűzőm – írja Adriányi –, hogy ássuk el a harci bárdot, amely a Fraknói által felvetett vatikáni levéltár anyagának közlésével, majd a „*Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia*” megindításával kapcsolatban felmerült. Sajnos nem került elő eddig semmiféle dokumentum arról a Schusster és Dulánszky püspökök által jelzett püspökkari értekezletről..., amit mindkettő 1881-ben kilátásba helyezett a vatikáni levéltári közlésekkel kapcsolatban... Szóval hagyjuk a tisztázást másokra, videant consules”.

Fraknói Vilmos halálának centenáriumi évében ismételen előtérbe kerültek a historiográfiai kutatások. A centenáriumi emlékkötetben kiadott FRAKNÓI–RÓMER-levelezés eddig figyelmen kívül hagyott információi immár lehetővé teszik a megnyugtató problémamegoldást. Tudniillik ezen információknak köszönhetően Győrből előkerült az általam növekvő gyanakvással szemlélt *Promemoria* újabb, immár Fraknói s.k. kísérőlevelével hitelesített példánya is. Ez az 1881. októberi *Promemoria* bizony olyannyira egy magyar szervezésű és finanszírozású egyetemes pápai *Calendar of State Papers*-ről értekezik, hogy még az efféle vállalkozásban várhatóan fantáziát látó nagy nyugat-európai kiadók üzleti érdeklődését is latolgatja!

A szentszéki iratgyűjtemények megnyitása után azonnal Rómába siető Fraknói Vilmos **1881. júniusában** tehát valóban egy egyetemes tematikájú, a római Szentszék által magyar egyházi finanszírozásban publikálendő *Monumenta Vaticana* indítását vetette fel XIII. Leó előtt. Hazatérve ezt kezdte el szervezni, még hozzá majd egy éven keresztül, egészen **1882. március** elejéig. Akadémikustársa, Haynald Lajos bíboros útján azonban nyilvánvalóan dezavualták Fraknóit Rómából. A hirtelen jött diszkreditáció nyomán a még mindig nagyon fiatal, ám komoly tudományos tisztségeket és említésre méltó egyházi rangokat viselő történész váratlanul roppant kényes helyzetbe került. A szervezés ugyanis öles léptekkel haladt előre. Káptalanok és püspökök már komoly összegeket ajánlottak fel a szerencsére óvatos általánosságokban megfogalmazott sorozatalapítási felhívásra. Ugyanakkor, ha egyelőre még szűkebb körben, és úgy mond „magánjelleggel”, de Fraknói elképzeléseinek a részletei már kezdtek ismertté válni az inkriminált *Promemoria* eredeti szövege nyomán.

Miután a Vatikánt követve a magyar püspöki kar vezetői gyorsan kihátráltak a magyar finanszírozású *Pontifical Calendar of State Papers* szervezése mögüli, Fraknói helyzete kifejezetten súlyossá vált. Rómer Flóris 1882. április 17-ei levelében egyenesen Fraknóinak az „ország színe előtti” meghurcoltatására utalt az ügy kapcsán. Az Akadémia tudós pap-főtitkára pedig 1882. május elején Rómába visszatérve személyesen volt kénytelen bizonygatni a Kúriában, miszerint személye „a discretio és a katolikus érdekek iránti hűség tekintetében a megbízhatóság kvalifikációját nem nélkülözi”. A vatikáni fiaskó nyilvánosságra kerülésével az Akadémián belül Ipolyival karöltve az egyházi tudományosság elismerése érdekében folytatott kultúrharc is végzetes vereség elé nézett.

Fraknói azonban, ahelyett hogy pániktüneteket produkált volna, gyorsan és sikeresen kimenekült a csapdahelyzetből. 1882 tavaszán Haynald és ő a Szentszékhez ékes latin nyelven benyújtott, az imént már szerepelt előterjesztéseikben *visszamenőlegesen*, a kezdetek kezdetétől – tehát Fraknói **1881. júniusi** vatikáni tárgyalásaitól kezdődően – kizárólag a magyar dimenziójú *Monumenta Vaticana* tervéről írtak, hallgatólagosan így korrigálva az eredeti elképzelést a pápai udvar felé. Fraknói pedig e két beadványt, valamint az általa radikálisan, pusztán a magyar vonatkozásokra szűkített *Promemoriát* mint már a *Monumenta Vaticana Hungariae* eredetdokumentumait rögvest az **1882. június 4-ei** sorozatalapító értekezlet után azonnali közölte a *Magyar Sion* júniusi és júliusi számaiban.

Az egyéb, gondosan összeválogatott levelekkel feldúsított közlemény megjelenésével a korábbi, kudarcos terv pusztán szóbeszéddé silányult a közvélemény számára. Íme az alapítástörténeti dokumentumok publikálásának magyarázata!

Mi több, eme „szerkesztői jelentése” legelején Fraknói az alapítási krónika megírására buzdított. A felhívásnak ki más, mint Ipolyi Arnold tett eleget. A hazai művészettörténet és néprajz úttörője a *Monumenta Vaticana Hungariae* két osztálya díszes nyitókötetei élén magyarul és a nemzetközi, mindenekelőtt a római közönség számára latinul is diskurzusba foglalta, nos, nem a valódi történéseket, hanem a Fraknói által összeállított és publikált dokumentációt, amire immár mint „jegyzőkönyvre” hivatkozott. Sorozati előszavában Ipolyi a *Vatikáni Magyar Okirattárat* kifejezetten mint a magyar egyházi tudományosság diadalát ünnepelte Akadémián kívül és főként belül.

Nem nyílik itt terem arra, hogy Fraknói Vilmos eredeti, a jelek szerint az MTA-n és a magyar katolicizmus keretein messze túlmutató tudományos alkotói és egyházi karrierambícióit elemezzem. S arra sem, hogy az egyértelmű pápai szóbeli jóvahagyás ellenére mik lehettek a vatikáni apparátus – talán épp ezen ambíciókkal összefüggő – menetközbeni szembehelyezkedésének a motivációi.

Visszacsatlakozva az előadás elején mondottakra, azt viszont mindenképpen érdemes megállapítani, hogy a teológia megalapozásaként legkevesebb két év filozófiai kurzust elvégző, benne episztemológiát is tanuló Fraknói, s vele együtt Ipolyi szemlátomást tudták: a történész nem feltétlenül a történeti valóságot, hanem a dokumentumok valóságát látja csupán. Sőt, a modern történettudomány origójában állva nem csupán tudták ezt, hanem saját tudományszervezési és tudománypolitikai céljaik érdekében éltek is ezzel a tudással – sikeresen befolyásolva a korabeli eseményeket és sikeresen befolyásolva 142 évig a jövő történetírását is. Egészen mostanáig.

„Lelepleződésük” azonban azt mutatja: a problémafelismerő, kitartó kritika párosulva a kölcsönösen kíváncsi szakmai diskurzussal mégiscsak lehetővé teszi a bepillantást a történelemnek a krónikák, s a krónikák helyébe lépő dokumentumok képezte színpalái mögé. Amihez persze elengedhetetlen az argumentációs bázis alapjainak lankadatlan mélyítése és szélesítése. Többek között az itt főszereplő Fraknói Vilmos félbehagyott vállalkozásainak, akár az *Országgyűlési Emlékeknek*, akár pedig vatikáni, itáliai hungarika-kutatásainak a folytatásával. Magam utóbbival, a – kockáztassuk meg – immár valós eredettörténetében megismert *Monumenta Vaticana Hungariae* modernizált folytatásával foglalkozom, az előkészítő munkálatokat beszámítva immáron 28 éve. A Fraknói korától folyamatos francia, német és osztrák kiadványok mellé visszazárkózó *Collectanea Vaticana Hungariae* itt látható kötetei mögött álló kutatásokat az MTA Lendület-program keretében, 2012-ben megalakult Kutatócsoporttal végezzük. E kutatócsoport az MTA támogatott kutatóhelyi programba átigazolva 2017-től viseli az idén 100 éve elhunyt Fraknói Vilmos nevét.

A sorozat összes kötete *Open Access* hozzáférhető és letölthető a Fraknói Kutatócsoport honlapjáról.

TUSOR PÉTER
2024. november 28.